

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΡΧΑΙ ΚΑΙ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ*

ΥΠΟ ΤΟΥ Κ. ΧΡ. Ν. ΑΓΑΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

Είς μίαν περίοδον μεγάλης στροφῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν κλασικὴν παιδείαν, τὸν 11ον αἰῶνα, λέγεται, ὅτι εἷς θερμὸς ἑλληνολάτρης ἐπίσκοπος τῆς πάλαι ποτὲ διαλαμψάσης ἐπισκοπῆς Εὐχαΐτων παρὰ τὸν Πόντον, ὁ Ἰωάννης ὁ Μαυρόπουλος, εἰσήγαγε τὴν κοινὴν ἑορτὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, θέτων τέρμα εἰς τὴν μακρὰν διαμάχην ποῖος ἦτο ὁ μεγαλύτερος ἐξ αὐτῶν. Καὶ ἡ ἑορτὴ αὐτὴ εἰσήχθη μᾶλλον ὡς ἑορτὴ τῶν Γραμμάτων παρὰ ὡς θρησκευτικὴ, ἀφοῦ ἄλλωστε ἡ ἱερά των μνήμη ἐτιμᾶτο ἴδιαν δι' ἕκαστον ἡμέραν.

Ἡ καθιέρωσις τῆς ἑορτῆς ἀποτελεῖ τὴν ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῶν ἑλλην. γραμμάτων ἐκ μέρους τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ρωμαλεῶς σύνθεσιν τῶν διδαγμάτων τῆς ὁποίας μετὰ τοῦ Λόγου τῆς ἑλλην. παιδείας ὠλοκλήρωσαν οἱ τρεῖς πανηγυριζόμενοι σήμερον Ἱεράρχαι. Καίτοι εἰς τὴν ἀρχὴν ἡμφοσθητεῖτο ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἑλλην. Πνεύματος καὶ τῆς ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας μὲ τὴν διαλεκτικὴν ἀπολογητικὴν καὶ τὴν θερμὴν πίστιν τῶν χριστιανῶν τῶν πρώτων ἡρωικῶν καὶ μαρτυρικῶν ἀγῶνων, ἐχρειάσθη ἡ πάροδος τριῶν αἰῶνων διαλεκτικῆς πάλης διὰ ν' ἀμβλυνηθῇ τὸ μυστικιστικὸν στοιχεῖον τῶν ἀνατολικῶν ἐπιδράσεων καὶ ἐκεῖ, εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, τὸ μεγάλο αὐτὸ κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν σχολὴν τῶν κατηχητικῶν, τὸν Κλήμεντα καὶ τὸν Ὁριγένη ὡς πρωτοπόρους, ν' ἀρχίσῃ ἡ συμφιλῶσις τῆς νέας θρησκείας μὲ τὴν ἑλλην. παιδείαν. Ἡ ἑλλην. παιδεία ἀναγνωρίζεται ὡς δῶρον Θεοῦ, «ὁ αὐτὸς θεὸς ἀμφὸν ταῖς διαθήκαιν χορηγός, ὁ καὶ τῆς ἑλλην. φιλοσοφίας δοτὴρ τοῖς Ἑλλησι». Ἐκεῖ τονίζεται ὁ προπαιδευτικὸς χαρακτήρ τῶν Ἑλλην. Γραμμάτων καὶ τῆς Ἑλλ. Φιλοσοφίας διὰ τὴν κατανόησιν τῆς θείας σοφίας, ἣτις ἀποτελεῖ τὸν σκοπὸν τῆς χριστιανικῆς παιδείας. Οὕτως ἐπέρχεται ὁ ἐκχριστιανισμὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ. Κατ' ἐξοχὴν ὅμως ἐκπρόσωποι καὶ φορεῖς τοῦ πρώτου ἑλληνοχριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι, τὰ πρῶτα παιδιὰ τῆς ἀρμονικῆς ἐνώσεως τῆς ἑλλην. παιδείας καὶ τοῦ ἀττικοῦ λόγου μὲ τὰ ὑψηλὰ διδάγματα τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς (1).

* Ὁμιλία ἐκφωνηθεῖσα εἰς τὴν Ἀνωτ. Σχολὴν Βιομηχανικῶν Σπουδῶν τῇ 29 Ἰανουαρίου 1955. Δημοσιεύεται ὡς ἐξεφωνηθῆ, μὲ τὴν προσθήκην μόνον παραπομπῶν τινῶν.

(1) *Συγλ. Καρωμένου*, Ἡ ἱστορικὴ διαμόρφωσις τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, 1953. *Ἐμμ. Κριαρᾶ*, Οἱ τρεῖς μεγάλοι πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ ἀρχαῖα γράμματα, 1955. *Π. Ζέπου*, Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι πρῶτοι γνήσιοι «ἀνθρωπισταί», εἰς Ἀκτῖνας, Ἰανουαρ. 1955, σελ. 24 ἐπ. *Δημ. Μπαλάνου*, Διατί ἡ ἑορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν ἐθεσπίσθη ὡς ἑορτὴ τῆς Παιδείας, 1948. *Γρηγ. Κασσιμάτη*, Τὸ ἑλλην. πνεῦμα καὶ ἡ κοινῶν. διδασκαλία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν, 1940. *Ε. I v á n k a*, Hellenisches und Christliches in Frühbyzantinischem Geistesleben, 1948, ἴδ. σελ. 28 ἐπ. *J. F i s c h l*. Geschichte der Philosophie, I. Altertum und Mittelalter, 1948, σελ. 190. ἐπ. *K. S c h i l l i n g*, Geschichte der Philosophie, I, 1951 σελ. 297 ἐπ.

Ἐκ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν οἱ δύο, ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος, ἦσαν μαθηταὶ τῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν, ποῦ ἦσαν ἀκόμη «τὸ τῶν λόγων ἔδαφος», καὶ ὁ Χρυσόστομος τοῦ πολλοῦ Λιβανίου ἐν Ἀντιοχείᾳ. Εἶχον ἀνατραφῆ μὲ τὸ ἑλλην. πνεῦμα καὶ τὴν ἑλλην. παιδείαν, γεννηθῆ δὲ τὸν Δ' αἰῶνα, τὸν αἰῶνα τὸν ἀποτελοῦντα τὸν χρυσοῦν αἰῶνα τῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ πάλης καὶ ἠθικῆς κρίσεως⁽²⁾ καὶ ὅστις χαρακτηρίζεται ἀπὸ κοσμοϊστορικά γεγονότα διὰ τὴν καθόλου πνευματικὴν καὶ πολιτικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος, μὲ τὸ διάταγμα τῶν Μεδιολάνων περὶ τῆς ἀναγνώρισεως τῆς νέας θρησκείας καὶ τὸ ράγισμα τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας μὲ τὴν μεταφορὰν τῆς ἔδρας εἰς τὸ «Βυζάντιον».

Μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πλάτωνος καὶ ὀλιγώτερον τοῦ Ἀριστοτέλους, καὶ κυρίως μὲ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν τῆς Στοᾶς, ποῦ προσεφέρετο πρὸς συμπλήρωσιν μετὰ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑπερλογικῆς διδασκαλίας τῆς Χριστιανικῆς πίστεως, ἐπετεύχθη ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ ἀληθοῦς, ὡς πυξίδος τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἑαυτοὺς καὶ πρὸς τοὺς συνανθρώπους των. Οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι ἐπέτυχον νὰ σταθμίσωσιν ἀπὸ τὴν νέαν πίστιν τὸ ὑπερλογικὸν καὶ μεταλογικὸν αὐτῆς στοιχεῖον καὶ νὰ προσεγγίσουν αὐτὸ πρὸς τὰς ἀξιώσεις καὶ δυνατότητας τοῦ σκεπτομένου ἀνθρώπου τοῦ Δ' αἰῶνος. Ἔγινεν ἡ προσέγγισις τοῦ ὑπερβατοῦ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τοῦ ὑπὲρ τὴν ἀνθρωπίνην ἀντίληψιν, εἰς τὴν μετὰ λόγου σκέψιν τῆς ἑλλ. παιδείας. Εἶναι οἱ πρῶτοι ἀνθρωπισταί, εἶναι οἱ θεμελιωταὶ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς λυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἄλογον ἐγὼ του καὶ τῆς ἀνυψώσεως αὐτοῦ εἰς τὴν τάξιν ἠθικοῦ ἐλλόγου ὄντος, μὲ δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις ἐξ ἠθικῶν ἐκτιμήσεων καὶ ἐκ πνεύματος κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης.

Τὴν καλυτέραν ἔκφρασιν τοῦ ἑλλην. χριστιανικοῦ ἀνθρωπισμοῦ μᾶς δίδει ὁ Μ. Βασίλειος εἰς τὸ μικρὸν του παραινεντικὸν σύγγραμμα «πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», ὅπου, ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς σπουδάζοντας εἰς ἐθνικὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς ἀνεψιούς του, ἀξιολογεῖ τὴν ἐθνικὴν σοφίαν διὰ τὸν Χριστιανισμόν καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα, ἐὰν εἶναι χρήσιμος διὰ τοὺς Χριστιανούς ἡ ἑλλην. παιδεία, ἀπαντᾷ «οὐκ ἄχρηστον ψυχᾷς μαθήματα ἔξωθεν», «καὶ ποιηταῖς καὶ λογοποιοῖς καὶ ρήτορσι καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμιλητέον, ὅθεν ἂν μέλλῃ πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλειαν ὠφέλειά τις ἔσσεσθαι». Ὁ Βασίλειος παραθέτει πλῆθος μορφωτικῶν παραδειγμάτων ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ συγγράμματα· ὅλοι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς, «ρηγηγῆρες λόγων» καὶ «πρημητῆρες ἔργων», παρελαύνουν εἰς τὴν ἐπιστολήν του. Μὲ τοιοῦτον πνευματικὸν καὶ ψυχικὸν ἐξοπλισμὸν ἐμφανίζονται οἱ μεγάλοι οὗτοι ἄνδρες καὶ μὲ τὰ ρωμαλέα καὶ συνθετικὰ των πνεύματα ἐσημείωσαν μεγάλον σταθμὸν εἰς τὴν Ἱστορίαν, ὄχι μόνον ὡς θρησκευτικοὶ - δογματικοὶ διδάσκαλοι καὶ ἠθικολόγοι, φιλόσοφοι, παιδαγωγοὶ⁽³⁾ καὶ νομικοὶ⁽⁴⁾, «πλήρεις» ἀνθρωποὶ ὡς ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλὰ

(2) Δ. Ζανθινοῦ, Βυζάντιον. Κράτος καὶ Κοινωνία. 1951, σελ. 82 ἐπ.

(3) Φ. Κουκουλέ, Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι. ὡς παιδαγωγοί, 1952.

(4) Πρβλ. ἐξόχως ἐνδιαφέρουσαν μελέτην Κ. Τριανταφυλλοπούλου, «Ἑλληνικαί

καί κυρίως ὡς κριταί τῆς κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς πραγματικότητος τῆς ἐποχῆς των, ἔναντι τῆς ὁποίας ἔλαβον θέσιν, ἡ ἐξέτασις τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς σημερινῆς μου ὁμιλίας.

* *

Σοβαρώτατον κοινωνικὸν πρόβλημα ἀντεμετώπιζεν ἡ ἑλληνορωμαϊκὴ κοινωνία τῆς Ἀνατολῆς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τοῦ Δ' αἰῶνος· ὑπῆρχε διοικητικὴ κακοδαιμονία μὲ ἀσύστολον χρηματισμὸν τῶν κρατούντων καὶ ἀφάνταστον διαφθοράν. Ἐκμετάλλευσις ὑπὸ τῶν πλουσίων καὶ ἰσχυρῶν τῆς ἐργασίας τῶν ἀδυνάτων, ἔλλειψις τοῦ ὀφειλομένου εἰς αὐτὴν σεβασμοῦ καὶ τελεία παράλυσις τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας. Ὁ πλοῦτος μὲ μίαν ὑπερτίμησιν τῆς ἀξίας του εἶχε συσσωρευθῆ εἰς χεῖρας ὀλίγων, ἐνῶ ὁ λαὸς ἐμαστιζετο ὑπὸ δεινῆς πενίας μὲ τεραστίαν αὐξήσιν τῆς ἐπαιτείας. Ἡ πενία αὕτη ὠφέλιετο ὄχι μόνον εἰς μεγάλας θεομηνίας καὶ τὰς ἐχθρικὰς ἐπιδρομάς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἐργασίας, τὴν γλίσχρον ἀμοιβὴν αὐτῆς, τὴν τοκογλυφίαν καὶ τοὺς δυσβαστάκτους φόρους, κυρίως δὲ τοὺς ἐγγεῖους καὶ τὸ πατροκίνιον, οἵτινες ἐβάρυνον μόνον τοὺς πτωχοὺς καὶ εἰσεπράττοντο μετὰ μεγάλης σκληρότητος συντελοῦντες οὕτω εἰς τὴν διαρκῆ ἐξόγκωσιν τῶν λατιφουντιῶν, τὴν ἐκμηδένισιν τῆς μικρᾶς ἰδιοκτησίας καὶ τὴν πτώχυνσιν τῆς μεσαίας τάξεως, ἀξαναομένης οὕτω τῆς ἀποστάσεως μεταξὺ τῶν διαφόρων τάξεων. Ἡ σπατάλη καὶ ἡ πολυτέλεια, ἰδιαιτέρως δὲ τῆς Αὐλῆς, ἀπετέλουν πρόκλησιν τοῦ πεινῶντος λαοῦ. Ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος καθίσταντο σπανιώτεροι καὶ ἡ τιμὴ τῶν ἐμπορευμάτων ἠῤῥεξε· ἡ τάσις πρὸς ἀποθησαύρισιν, ἡ ἐξάντλησις τῶν μεταλλείων καὶ ἡ ἐξαγωγή εἰς τὰς χώρας τῆς ἀνατολῆς τῶν χρυσῶν νομισμάτων, μαζὶ μὲ τὴν συνεχῆ πτώσιν τῆς ἀξίας τοῦ νομίσματος καὶ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς χρηματικῆς οἰκονομίας ἐπλαισίωσαν τὴν θλιβεράν ἐκείνην κατάστασιν. Μικρὰν ἀνακούφισιν παρεῖχον τὰ λαμβανόμενα μέτρα, ὡς ἡ διανομὴ ἄρτων εἰς τοὺς πτωχοὺς, ἡ ἐξίσωσις τοῦ φορολογικοῦ συστήματος τῶν ἐπαρχιῶν πρὸς τὸ τῆς πρωτευούσης, διατιμήσεις κλπ. Γενικὴ οἰκονομικὴ παρακμὴ καὶ δυσπραγία καὶ πλήθυνσις τοῦ «ἀσήμου γένους»⁽⁵⁾. Ἐναντι τῆς καταστάσεως αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μείνῃ ἀδιάφορος.

* *

Ἡ Χριστιανικὴ Ἐρησκεία ὑπῆρξεν ἀπὸ τῆς συστάσεώς της εἰς ἐκ τῶν σπουδαίων συντελεστῶν τῆς ἀμβλύνσεως τῆς ἀτομιστικῆς ἀντιλήψεως τῆς ζωῆς μὲ τὸ κήρυγμα τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐκτιμήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἂν καὶ δὲν ἔλειψαν οἱ ὑπόστηρίζοντες τὸν ἀτομικιστικὸν καὶ ἀντικοινωνικὸν χαρακτήρα αὐτῆς, ὡς ἀποβλεπούσης μόνον μὲ ἀγωνίαν εἰς τὴν «*σωτηρίαν τῆς ψυχῆς*». Πράγματι αἱ Γραφαί, χωρὶς νὰ

νομικαὶ ἰδέαι ἐν τῷ Βυζαντινῷ ποινικῷ δικαίῳ», Ἄρχ. Ἰδιωτ. δικ. τ. ΙΣΤ (1953) σελ. 151 ἐπ.

(5) G. Ostrogorsky, Geschichte des Byzantinischen Staates, 1952, σελ. 24 ἐπ. Α. Σίδερη, Ἱστορία τοῦ Οἰκονομικοῦ βίου, 1947, σελ. 248 ἐπ. Γ. Κορδάτου, Ἀκμὴ καὶ παρακμὴ τοῦ Βυζαντίου, 1953, σελ. 48.

περιλαμβάνουν ώρισμένον κοινωνικόν ἢ οικονομικόν σύστημα ἐπιστημονικόν, περιέχουν ἀξιόλογα κοινωνικά παραγγέλματα, ἕνα ἀληθῆ κοινωνισμόν, ὡς «ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι καὶ ὁ ἔχων βρώματα ὁμοίως ποιείτω», ἢ «ἐπέινασα καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ ἐποτίσατέ με...» καὶ πρὸ παντός τὴν ἔξαρσιν τῆς ἐνότητος καὶ ἀλληλεγγύης τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας μετὰ τὴν ὡραίαν εἰκόνα τῆς μιᾶς ποιμνῆς καὶ ἐνός ποιμένος. Ἡ διδασκαλία τοῦ Χριστοῦ, ἔχουσα ὡς βάσιν τὴν ἐσωτερικὴν καλλιέργειαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποτελοῦσα ἐπανάστασιν ψυχικὴν, δὲν ὠλοκλήρωσε συστηματικὰ κοινωνιολογικὴν σχολήν, ἀρκεσθεῖσα ἀπλῶς εἰς τὸ κήρυγμα τῆς ἀγάπης, τὸ διασαλπῖσαν «*ἐν τῇ ἀγάπῃ ὅλοι οἱ νόμοι καὶ οἱ προφῆται κρέμονται*» καὶ ἔχον σχέσιν μετὰ τὸ μεσσιανικὸν περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας του (*).

Ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὰ διδάγματα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλλην. Φιλοσοφίας ἤγειραν οἱ Τρεῖς Ἱεράρχαι φωνὴν ὑπὲρ τῶν καταδυναστευομένων καὶ ἐστηλίτευσαν τὰς παρεκτροπὰς, ἐμπνέοντες τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς σωφροσύνης, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐργατικότητος.

«*Ἐκοιτηθὶ οὐρανὸν καὶ φερίξον γῆ! εἰς ὄσσην θηριωδίαν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐξεβακχεύθη!*» βροντοφωνεῖ ὁ Χρυσόστομος, ἢ ἀκόμη «*μὴ νομίζωμεν ἀρκεῖν ἡμῖν εἰς σωτηρίαν, εἰ χήρας καὶ ὄρφανούς ἀποδύσαντες, ποτήριον χρυσοῦν καὶ λιθοκόλλητον προσενέγκοιμεν τῇ (Ἱερᾷ) Τραπέζῃ· οὐ γὰρ χρυσοχοεῖον, οὐδ' ἀργυροκοπεῖον ἐστὶν ἡ ἐκκλησία*» καὶ «*πόσῳ βέλτιον διαθρέψαι ψυχὰς πεινώσας ἢ λωβούς ὠτων διατιτρώσκειν καὶ μυρρίων πενήτων τροφὰς ἐξαργῶν εἰκῆ καὶ μάτην*». Ὁ Βασίλειος κηρύσσει «*πόσους δύναται εἰς σου δακτύλιος χρεῶν ἀπολύσαι; πόσους οἴκους καταπίπτοντας ἀνορθῶσαι; μία σου κιβωτὸς λιμαίων δύναται δῆμον ὀλόκληρον ριγοῦντα περιβαλεῖν*», στιγματίζει δὲ τοὺς ἔχοντας «*ἀργυρᾶς κλίνας καὶ τραπέζας καὶ δίφρους ἐλεφαντίνους*».

Οἱ Ἱεράρχαι δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τοὺς γενικοὺς τούτους ἀφορισμοὺς, ἀλλὰ λαμβάνουν θέσιν καὶ εἰς ἐπὶ μέρους θέματα· οὕτως ἔναντι τῆς ἰδιοκτησίας, τῆς ἐργασίας, τῆς ἰσότητος τῆς γυναικός, τῆς δουλείας καὶ βοηθείας τῶν ἐνδεῶν. Θὰ ἐξετάσωμεν ἕν ἕκαστον τῶν θεμάτων τούτων.

*
**

Ἐν σχέσει μετὰ τὴν *ἰδιοκτησίαν* διετύπωσαν ἀφορισμοὺς, οἵτινες μάλιστα ἤγαγον πολλοὺς οικονομολόγους καὶ ἱστορικοὺς νὰ διατυπώσουν τὴν ἄποψιν ὅτι οἱ μεγάλοι οὗτοι Πατέρες ἦσαν κομμουνισταί. Οἱ Πατέρες δὲν ὑπῆρξαν οὔτε κομμουνισταί, οὔτε κεφαλαιοκράται κατὰ τὴν σήμερον

(*) *Παν. Μπρατσιώτου*, Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα, ἔκδ. β' 1939. *Στ. Νικολαΐδου*, Ὁ κοινωνισμὸς τῶν Πατέρων ἐν τῷ «Κοινωνικὸν πρόβλημα καὶ ὁ Χριστιανισμὸς» 1951, σελ. 121, ἐπ. *Δημ. Στεφανίδου*, Ὁ κοινωνισμὸς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, αὐτόθι σελ. 155 ἐπ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ κοινωνικὴ οικονομικὴ ἐν τῇ ἱστορικῇ τῆς ἐξελίξει, τ. Α', 1948, σελ. 206 ἐπ., 255 ἐπ., 261 ἐπ.

κρατοῦσαν ἔννοιαν. Ὑπῆρξαν ἀνθρωπισταὶ καὶ ἠθικολόγοι, οἵτινες ἠγανάκτιον πρὸ τῆς ἀνισότητος, τῆς σπατάλης καὶ τῆς πενίας καὶ διετύπωσαν οὐχὶ οἰκονομικὸν τι σύστημα, ἀλλ' ἀπλῶς ἐξεδήλωσαν τὴν ἐξανάστασιν τῶν ἀναμιγνύοντες οἰκονομικὰς ἀντιλήψεις καὶ θρησκευτικὰ αἰσθήματα. Ἡ ἰδιοκτησία θεωρεῖται ὡς «δῶρον Θεοῦ καὶ γὰρ οὐδὲν ἔχεις σόν, λέγει ὁ Χρυσόστομος, οὐ χρήματα, οὐ λόγον· πάροικοι γὰρ ἐσμέν καὶ παρεπίδημοι· τὸ δὲ ἐμὸν καὶ τὸ σόν, τοῦτο ρήματα ἐστὶ ψιλὸν μόνον· καὶ γὰρ ὁ ἀήρ καὶ γῆ καὶ ὕλη τοῦ δημιουργοῦ καὶ σὺ δὲ αὐτός· ἢ δὲ χρῆσις σή, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἀδελος». Ἡ περι χρήσεως ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου τῶν ἀγαθῶν ἀντίληψιν ὑπενθυμίζει τὴν ἀρχαίαν Ἑλλην. σκέψιν. Ὁ Εὐριπίδης λέγει εἰς τὰς Φοινίσσας «οὗτοι τὰ χρήματα ἴδια κέκτηνται οἱ βροτοί, τὰ τῶν θεῶν δ' ἔχοντες ἐπιμελούμεθα, ὅταν δὲ χρῆζουσιν αὐτὰ ἀφαιροῦνται πάλιν», καὶ ὁ Βίων «τὰ χρήματα τοῖς πλουσίοις ἢ τύχη οὐ δωδῶρηκεν, ἀλλὰ δωδάνεικεν». Περαιτέρω ὁ Χρυσόστομος λέγει «καὶ ταῦτα λέγω οὐκ ἐπειδὴ ἁμαρτία τὰ χρήματα... οὐδὲν γὰρ ὁ Θεὸς κακὸν ἐποίησε, ἀλλὰ πάντα καλὰ βίαν, ὥστε καὶ τὰ χρήματα καλὰ, ἐὰν μὴ κρατῆς τῶν κερτημένων, ἐὰν τὰς πενίας τοῦ πλησίον λύη». Ὁ Βασίλειος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν πλατωνικῶν ἰδεῶν λέγει «πόθεν εἰπέ μοι σαυτοῦ; Πόθεν λαβὼν ταῦτα εἰς τὸν βίον εἰσήνεγκας; ἢ ἀκόμη: «οὐχὶ γυμνὸς ἐξέπεσες τῆς γαστροῦ; οὐ γυμνὸς πάλιν εἰς τὴν γῆν ὑποστρέψεις; τὰ δὲ παρόντα σοὶ πόθεν;» «Μὴ γίνου κάπηλος συμφορῶν ἀνθρώπων· τίνος ἐφέλαστο θάνατος διὰ τὸν πλοῦτον; τίνος ἀπέσχετο νόσος διὰ τὰ χρήματα; ὡς πότε χρυσός, τῶν ψυχῶν ἢ ἀγχόνη, τοῦ θανάτου τὸ ἀγκιστρὸν τῆς ἁμαρτίας τὸ δέλεαρ; ἕως πότε πλοῦτος ἢ τοῦ πολέμου ὑπόθεσις, δι' ἣν ἀκονᾶται τὰ ξίφη, δι' ὃν συγγενεῖς ἀγνοοῦσι τὴν φύσιν καὶ ἀδελφοὶ καὶ ἀλλήλων φονικὸν βλέπουσιν; Τίς ἔστιν ὁ ψεύδους πατήρ; τίς ὁ πλαστογραφίας δημιουργός; τίς ὁ τὴν ἐπιτοκίαν γεννήσας; οὐχ ὁ πλοῦτος;» (1)

Ἀκόμη τονίζει τὴν ρευστότητα τοῦ πλούτου «ρευστὴ ἢ φύσις τοῦ πλούτου χειμάρρου δξύτερον τοὺς ἔχοντας παρατρέχει», ὅπως καὶ ὁ Χρυσόστομος, «ἐστὶ ρευστὰ καὶ πρόσκαιρα». Ὁ Γρηγόριος λέγει «πλοῦτησον μὴ περιουσίαν μόνον, ἀλλὰ καὶ εὐσέβειαν· μὴ τὸ χρυσίον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρετὴν οὐ κελεύομεν μὴ πλουτεῖν, ἀλλὰ κακῶς πλουτεῖν· ἔξεσι γὰρ πλουτεῖν, ἀλλὰ χωρὶς ἀρπαγῆς καὶ βίας» καὶ ἀλλαχοῦ, «μηδαμῶς, ὦ φίλοι, ὦ ἀδελφοί, μὴ γενώμεθα κακοὶ τῶν δωθέντων ἡμῖν οἰκονόμοι, ἵνα μὴ ἀκούσωμεν Πέτρου λέγοντος: αἰσχυνθήτε οἱ κατέχοντες τὰ ἀλλότρια καὶ μιμήσασθε ἰσότητα Θεοῦ καὶ οὐδεὶς ἔσται πέννης», ἢ «διὰ δὲ ταῦτα πάντα φεύγομεν τὴν φιλαργυρίαν τὴν πτωχοποιόν, τὴν ψυχοφθόρον, τῆς γεέννης φίλην, τὴν ἐχθρὰν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, τὴν μητέρα πάντων ὁμοῦ τῶν κακῶν». Τρομερὸς εἶναι ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Μ. Βασιλείου, ὅστις θεωρῶν τοὺς εὐπόρους ὡς οἰκονόμους τῶν δωρεῶν τοῦ Θεοῦ τοὺς χαρακτηρίζει «λωποδύτας καὶ σφετεριστὰς τῶν ὄσων πρὸς οἰκονομίαν ἐδέξαντο» καὶ λέγει «ἢ ὁ μὲν ἐνδεδυμένον ἀπογυμνῶν λωποδύτη; ὀνομασθήσεται, ὁ

(1) A. U t z. Freiheit und Bindung des Eigentums, 1949, σελ. 89 ἑπ. A. Kruse, Geschichte der Volkswirtschaftlichen Theorien, 1953 σελ. 107.

δὲ τὸν γυμνὸν μὴ ἐνδύων, δυνάμενος τοῦτο ποιεῖν, ἄλλης τινος προσηγορίας ἐστὶν ἄξιος;» «τοῦ πεινῶντος ἐστὶν ὁ ἄρτος, ὃν σὺ κατέχεις, τοῦ γυμνητέουτος τὸ ἱμάτιον, ὃ σὺ φυλάσσεις ἐν ἀποθήκαις, τοῦ ἀνυποδήτου τὸ ὑπόδημα, ὃ παρὰ σοὶ κατασήμεται... ὥστε τοσοῦτους ἀδικεῖς, ὅσοις παρέχειν ἐδύνασο». Καὶ συμπληρώνει ὁ Χρυσόστομος «μὴ τοίνυν λέγε, ὅτι τὸ ἔμαντοῦ ἀναλίσκω καὶ ἐκ τῶν ἔμαντοῦ τρυφῶ. Οὐκ ἀπὸ τῶν σεαυτοῦ, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀλλοτρῶν... Γίνεται δὲ σὰ τὰ ἀλλότρια, ἂν εἰς ἐτέρους ἀναλώσης».

Ἀπὸ τὰ μνημονευθέντα χωρία προκύπτει ὅτι καὶ ἡ ἰδιόκτησία καὶ ὁ πλοῦτος θεωροῦνται ὡς ἠθικῶς ἀδιάφορα πράγματα, ἐκεῖνο ὅμως ὅπερ δίδει εἰς αὐτὰ τὸ ἠθικὸν ἢ μὴ χρῶμα εἶναι ὁ τρόπος κτήσεως καὶ ὁ τρόπος χρήσεως, ἢ χρησιμοποίησις δηλ. συμφῶνως πρὸς τὸ χριστιανικὸν παράγγελμα τῆς ἀγάπης. Ἡ συμβολὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος καὶ χρησιμότητος τῆς ἰδιοκτησίας (*).

* *

Ἐν ἄλλο σημείον τὸ ὁποῖον ἐπέσπασε τὴν προσοχὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς ἐργασίας.

Ἡ ἐργασία τιμᾶται ἰδιατέρως. Ὁ Γρηγόριος θεωρεῖ τὸ ἐργάζεσθαι ὡς αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καλόν, σημειῶνων ὅτι «καὶ αὐτὸ τὸ καμεῖν πλέον, πλείων μισθὸς τῷ μὴ πάντῃ καπηλικῷ τὴν διάνοιαν». Ὁ Βασίλειος συνιστᾷ τὴν ἐργασίαν καὶ ἀναφερόμενος εἰς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου πρὸς Ἐφεσίους καὶ Κορινθίους λέγει «οὐ γὰρ δὴ ποιῶν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον ἀργὸν καὶ ἀκίνητον αὐτὸν εἶναι βεβούληται ἀλλ' ἐνεργὸν ὑπάρχειν πρὸς τὰ καθήκοντα, ἐν μὲν τῷ παραδείσῳ κελεύσας τὸν Ἀδὰμ ἐργάζεσθαι» κλπ. Ἐπίσης καὶ ὁ Χρυσόστομος λέγει «Ἐμπρακτικὸν τὸ ζῶον τοῦτο ἐποίησεν ὁ Θεὸς καὶ κατὰ φύσιν αὐτῷ ἐστὶ τὸ ἐργάζεσθαι, παρὰ φύσιν δὲ τὸ ἀργεῖν». Ἡ ἐργασία θεωρεῖται ὡς μέσον ἀγωγῆς καὶ νηφαλιότητος καὶ ὕψους.

Ὡς εἶδη ἐργασίας συνιστῶσι τὰ διάφορα χειροτεχνικὰ ἔργα, «δι' ὧν συνέχεται ὁ βίος» κατὰ τὸν Χρυσόστομον. Ὁ Χρυσόστομος χωρίζει τὰς τέχνας εἰς κυρίας καὶ δευτερεύουσας· αἱ πρῶται εἶναι: ἡ γεωργικὴ, ἡ ὑφαντικὴ, ἡ οἰκοδομικὴ. Αἱ δεύτεραι εἶναι: ἡ χαλκευτικὴ, ἡ τεκτονικὴ καὶ ἡ ποιμενικὴ ἢ ποιμαντικὴ. Τέχνην καλεῖ ὁ Μ. Βασίλειος καὶ τὴν ἱατρικὴν καὶ τὴν ρητορικὴν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὴν πολιτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἀρχήν. Ἰδιατέρως τιμᾶται ἡ γεωργικὴ· «αὐτόθεν ἔχει τῶν ἀναγκαίων τὸν πορισμὸν» κατὰ τὸν Μ. Βασίλειον. Ὁ Χρυσόστομος καταφερόμενος κατὰ τῆς γνωστῆς ἐναντίον τῆς σωματικῆς ἐργασίας προκαταλήψεως τῆς ἀρχαιότητος λέγει «ἀλλὰ καὶ τὸν σκηνοποιὸν καὶ τὸν ἐπ' ὀχήματος φερόμενον... ἀδελφὸν νόμιζε· μᾶλλον δὲ τοῦτον πλέον ἢ ἐκεῖνον... Ὅταν οὖν ἴδῃς ὑλοκοποῦντα, σφυροκοποῦντα, ἡσβολωμένον, μὴ διὰ τοῦτο καταφρόνει, ἀλλὰ διὰ τοῦτο θαύμαζε· ἐπεὶ καὶ Πέτρος καὶ διεζώσατο καὶ σαγήνην μετεχειρίζε καὶ ἤλιευε. Παῦλος γὰρ αὐτὸς... ἐπὶ σκηνορραφείου ἐστὼς δέρματα ἔραπτε».

(*) K. Bihlmeyer — H. Tüchle. Kirchengeschichte I. Das Christliche Altertum, ἔκδ. 14, 1951 σελ. 387 ἐπ.

Ἄλλαχοῦ, «μηδεὶς τοίνυν αἰσχυνέσθω τῶν τέχνην ἔχόντων, ἀλλ' οἱ εἰκῆ τρεφόμενοι καὶ ἀργοῦντες, οἱ διακόνους κεχηρημένοι πολλοῖς... Τὸ γὰρ διὰ παντὸς ἐργαζόμενον τρέφεσθαι φιλοσοφίας εἶδος ἐστὶ τούτων αἱ ψυχαὶ καθαρώτεραι, τούτων αἱ διάνοιαι εὐτονώτεραι. . Μὴ τοίνυν καταφρονοῦμεν τῶν ἀπὸ χειρῶν τρεφόμενων, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον αὐτοὺς μακαρίζομεν διὰ τοῦτο...». Συμφώνως πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης δεικνύουν οἱ πατέρες ἀποσιροφῆν πρὸς ὠρισμένα ἐπαγγέλματα, ὡς τὸ τοῦ ἠθοποιοῦ, μονομάχου κλπ., οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ τοῦ ἐμπόρου, ὅπερ ἔθεωρεῖτο ἀνεκτόν, καίτοι ὑπῆρχον ὠρισμένοι κίνδυνοι, ἰδιαιτέρως δὲ εἰς τὴν μεγαλεμπορίαν⁽⁹⁾. Ὡραῖος ὕμνος πρὸς τὴν σωματικὴν ἐργασίαν! Ὡραία ἀκόμη εἶναι ἡ παραβολὴ τοῦ Χρυσοστόμου, ὁ ὁποῖος πάντοτε ὀραματίζεται τὴν κοινωνικὴν ἐνότητα καὶ ἀλληλεγγύην καὶ θεωρεῖ τὰ ἐπαγγέλματα ὡς «*συνδέσμοι ἀγάπης*» (οὗς) «*ὁ Θεὸς ἐργάσατο... καὶ ἀλλήλων χεῖρας κατεσκεύασεν, ἵνα καὶ οὕτως ἡμᾶς συναγάγῃ... Διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ πάντα ἀφήκε πανταχοῦ γίνεσθαι, ἵνα κἀντεῦθεν ἀλλήλοις ἀναμεινυσθαι ἀναγκάσῃ*». Ἐπίσης «*ἐπειδὴ γὰρ ἐτέρως οὐκ ἠνείχοντο ἄνθρωποι τὰ τοῦ πλησίον ζητεῖν, εἰ μὴ εἰς ταύτην καταστατεῖν τὴν ἀνάγκην, διὰ τοῦτο οὕτως αὐτὰ συνέξευξεν ὁ Θεὸς καὶ οὐκ ἀφήσει πρότερον ἐπὶ τὸ οἰκτεῖον συμφέρον ἐλθεῖν, μὴ διὰ τῶν ἀλλοτρίων συμφερόντων ὀδεύσαντας*»⁽¹⁰⁾. Ἰδιαιτέρως ἀπεχθὲς εἶναι εἰς αὐτοὺς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ τοκογλύφου, ὅστις «*οὔτε οἶδε πόνον γεωργίας, οὐκ ἐπινοίαν ἐμπορίας*», καὶ ὡς λέγει ὁ Γρηγόριος, «*γεωργοῦσι οὐ τὴν γῆν, ἀλλὰ τὴν χρεῖαν τῶν δεομένων*». Ὁ Μ. Βασίλειος λέγει: «*Τόκος οἶμαι διὰ τὴν πολυγονίαν τοῦ κακοῦ προσηγόρευται ἢ τάχα διὰ τὰς δόνας καὶ τὰς λύπας, ἃς ἐμποιοῦν ταῖς ψυχαῖς τῶν δανειζομένων πέφυκεν. Τόκος ἐπὶ τόκῳ πονηρῶν γονέων ἔκγονον*».

* *

Ἀξιοσημείωτος εἶναι καὶ ἡ θέσις τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἔναντι τῆς γυναικός, ἐν πρόβλημα τὸ ὁποῖον ἀκόμη δὲν εὔρε τὴν λύσιν του⁽¹¹⁾. Ἐνῶ εἰς τὴν Δύσει ὁ Τερτυλλιανὸς ἐχαρακτήριζε τὴν γυναῖκα «*πύλην ἄγουσαν πρὸς τὸν διάβολον*» καὶ πολλοὺς αἰῶνας βραδύτερον συνεζητεῖτο ἐν τῇ Δύσει ἂν ἡ γυνὴ ἔχη ἀνθρωπίνην ψυχὴν, οἱ Ἱεράρχαι διεκήρυττον τὴν ἰσοτιμίαν τῶν δύο φύλων. Ὁ Μ. Βασίλειος λέγει: «*Αἱ φύσεις ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἐπλάσθησαν ὅμοιαι καὶ ἴσαι εἶναι τούτων αἱ πράξεις, ἴσαι αἱ ἀμοιβαί, ἴση ἡ καταδίκη*. Ἄς μὴ προφασίζεται λοιπὸν ἡ γυνή, ὅτι εἶναι ἀσθενεσττέρα ἢ ψυχὴ της ἔχει τὴν αὐτὴν δύναμιν μὲ τὴν ἀνδρικήν». Ἐπί-

(9) Ὡς γνωστόν, τὸ εἰς τὸν Χρυσοστόμον ἀποδιδόμενον «Opus imperfectus in Matthaeum», ἐνθα ἐλέγετο «nullus christianus debet esse mercator», ὡς ἀπεκάλυψε ὁ Ἐρασμος, ἀνῆκεν εἰς Ἀρειανόν. B i h l m e y e r—T ü c h l e, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 427.

(10) Περὶ τῆς διὰ τοῦ καταμερισμοῦ τῶν ἐπαγγελμάτων ἐπερχομένης «Χριστιανικῆς ἀλληλεγγύης» Πρβλ. B r. G r u b e r, Berufsgemeinschaft und Wirtschaftsordnung 1953, σελ. 16 ἐπ.

(11) Δημ. Μπαλάνου, Διατὶ ἡ ἑορτὴ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν ἐθεσπίσθη ὡς ἑορτὴ τῆς Παιδείας, 1948, σελ. 11 ἐπ.

σης ὁ Γρηγόριος ἀναγνωρίζει διὰ μεταξὺ τῶν δύο φύλων ὑπάρχει διαφορὰ σώματος καὶ ὄχι ψυχῆς· ἀποδίδει δὲ τὴν ἀνισότητά εἰς τὴν νομοθεσίαν. «*Δὲν δέχομαι ταύτην τὴν νομοθεσίαν· δὲν ἐπαινώ τὴν συνήθειαν· ἄνδρες ἦσαν οἱ νομοθέται, δι' αὐτὸ ἡ νομοθεσία εἶναι κατὰ τῆς γυναικός*». Κάπως ἀτονώτερος εἶναι ὁ Χρυσόστομος, λόγῳ τῆς μεγάλης ἐκτιμήσεως, τὴν ὅποιαν ἔτρεφε πρὸς τὸν ἀσκητισμὸν καὶ ἐκφράζεται ἄλλοτε ὑποτιμητικῶς διὰ τὴν γυναῖκα («*κουφοτέρα καὶ ἀλογώτερα τοῦ ἀνδρός*», μὲ «*κοινὸν νόσημα τὴν μοχθηρίαν, τὴν λοιδορίαν, τὴν πολυτέλειαν καὶ τὸ φίλερι*»), ἄλλοτε ὁμως ἐπαινετικῶς, ὅτι ἔχουν ὑπὲρ τοὺς ἄνδρας τὸ πλεονέκτημα τῆς σεμνότητος, τῆς θερμότητος, τῆς εὐλαβείας, τῆς πρὸς τὸν Χριστὸν ἀγάπης. «*Ὅς μὴ καταβοῶ ἐναντίον μου τὸ γένος τῶν γυναικῶν· ἐγὼ δὲν ὀμιλῶ διὰ τὰς φρονίμους γυναῖκας, ἀλλὰ διὰ τὰς πονηράς, ἀσυνέτους καὶ ἄφρονας*».

*
* *

Στρέφονται ἐπίσης κατὰ τῆς δουλείας, κίνησις ἣτις εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ Σενέκα καὶ τοῦ Ἐπικτήτου. Καίτοι ἡ Ἐκκλησία εὔρε τὴν δουλείαν βαθύτατα ἐρριζωμένην εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐν τούτοις ὀδηγουμένη ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ (Α' Κορινθ. ιβ', 13, Γαλάτας γ', 28), συνετέλεσεν ὥστε ἡ σχέσις μεταξὺ κυρίου καὶ δούλου νὰ μεταβληθῇ ἀπὸ μίαν ἀπλῶς νομικὴν εἰς ἠθικὴν τοιαύτην, καὶ ν' ἀπαλυθῇ ἡ σκληρότης τοῦ ρωμαϊκοῦ νόμου διὰ τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης⁽¹²⁾. Ὁ Γρηγόριος, νοσταλγὸς τῆς «*πρώτης ἰσονομίας*» καὶ τῆς «*ἀρχαίας ἐλευθερίας*» κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν «*στοϊκῶν*», ἐξυμνεῖ τὴν φύσιν καὶ χαρακτηρίζει ὡς *ἀρρωστήματα* τὰς ἐπιγενομένας διακρίσεις καὶ λέγει: «*Ὁ οὖν κτῆμα ἑαυτοῦ τὸ τοῦ Θεοῦ κτῆμα ποιούμενος ἐπιμερίζων τε τῷ γένει τὴν δυναστείαν, ὡς ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν κύριον ἑαυτὸν οἴεσθαι τί ἄλλο καὶ οὐχὶ διαβαίνει τῇ ὑπερηφανείᾳ τὴν φύσιν, ἄλλο τι ἑαυτὸν παρὰ τοὺς ἀρχομένους βλέπων; Δουλεῖα καταδικάζεις τὸν ἄνθρωπον, οὐ ἐλευθέρᾳ ἡ φύσις καὶ αὐτεξούσιος, καὶ ἀντινομοθετεῖς τῷ Θεῷ ἀνατρέπων αὐτοῦ τὸν ἐπὶ τῇ φύσει νόμον; Τὸν γὰρ ἐπὶ τούτῳ γενόμενον, ἐφ' ᾧ τε κύριον εἶναι τῆς γῆς καὶ εἰς ἀρχὴν τεταγμένον παρὰ τοῦ πλάσαντος, τοῦτον ὑπάγεις τῷ τῆς δουλείας ζυγῷ, ὡσπερ ἀντιβαίνων τε καὶ μαχόμενος τῷ θεῷ προστάγματι. Ἐπιλέλησαι τῶν τῆς ἐξουσίας ὄρων, ὅτι σοὶ μέχρι τῆς τῶν ἀλόγων ἐπιστασίας ἡ ἀρχὴ περιόρισταί. Μὴ ἐκ τῶν κτηνῶν σοὶ γεγόνασιν ἄνθρωποι; Μὴ αἱ βόες σου τὴν ἀνθρωπίνην γοηὴν ἐτεκνώσαντο; Μία γὰρ δουλεῖα ἀνθρώπων, τὰ ἄλογα. Τὸν καθ' ὁμοιότητα τοῦ Θεοῦ ὄντα καὶ πάσης ἀρχοντα τῆς γῆς καὶ πάντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς τὴν ἐξουσίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ κληρωσάμενον τίς ὁ ἀπεμπολῶν, εἰπέ, τίς ὁ ὠνούμενος*». Ὁ Χρυσόστομος λέγει «*ἐγὼ καὶ*

(12) B i h l m e y e r — T ü c h l e, ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 389 ἐπ. Τὴν ἐπίδρασιν τῶν στοϊκῶν καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς δουλείας ἀμφισβητεῖ τελευταίως ὁ R. D e l u z, Les relations humaines dans quelques formes historiques de l' économie ἐν Rev. écon. et sociale (Lausanne), 1955, σελ. 156.

τὸν δοῦλον εὐγενῆ καλῶ καὶ δεσπότην ἄλυσιν περικείμενον, ἐὰν καταμάθῃ αὐτοῦ τὸν τρόπον· ἐμοὶ καὶ ὁ ἐν ἀξιώματι δυσγενῆς ἐὰν δούλων ἔχη τὴν ψυχὴν», «ὁ γὰρ Θεὸς πλάττων τὸν ἄνθρωπον οὐκ ἐποίησεν αὐτὸν δούλον, ἀλλ' ἐλεύθερον. Πόθεν οὖν ἡ δουλεία ἐγένετο ;».

* *

Ἐν μέγα ἔργον τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν εἶναι καὶ ἡ συστηματοποίησις τῆς προνοίας⁽¹³⁾. Ὁ Μ. Βασίλειος εἶναι ὁ πρῶτος ὅστις συστηματικῶς ἐμερμήνευσε περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς φιλανθρωπίας, ἰδρύσας κατὰ τὸ πλεῖστον ἰδίαις δαπάναις τὸ πλήρες συγκρότημα φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων (νοσοκομείου, γηροκομείου, ξενῶνος, ὄρφανοτροφείου, χηροτροφείου, λοχοκομείου, λεπροκομείου κ.λπ.⁽¹⁴⁾), τὴν περίφημον Βασιλειάδα, «τὴν κοινὴν πόλιν, τὸ τῆς εὐσεβείας ταμεῖον, τὸ κοινὸν τῶν ἐχόντων θησαυρίσμα», ὡς χαρακτηρίζει αὐτό, εἰς τὸν ἐπιτάφιον τοῦ Μ. Βασιλείου, ὁ Γρηγόριος, «ἐν ᾗ νόσος φιλοσοφεῖται καὶ συμφορὰ μακαρίζεται καὶ τὸ συμπαθὲς δοκιμάζεται», καὶ οὗ ἡ συντήρησις εἶχεν ἐξασφαλισθῆ ἀπὸ τὰς προσόδους τῶν ἀφιερωθέντων κτημάτων, παρὰ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασιν τῶν συγχρόνων του, ὅτι πολυπραγμονεῖ. Ὁ δὲ Χρυσόστομος καταργήσας τὴν δαψίλειαν καὶ περιορίσας εἰς τὸ ἐλάχιστον τὰς δαπάνας τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως οὐ μόνον «κελεύει μετενεχθῆναι τὴν πολυτέλειαν εἰς τὸ Νοσοκομεῖον» ἀλλὰ καὶ «περισσευούσης τῆς χρείας κτίζει πλείονα νοσοκομεῖα», βεβαίων, ὅτι τοῦ Ἐπισκόπου ἔργον εἶναι νὰ φροντίζη «περὶ τῆς τῶν πενήτων διατροφῆς... τῆς τῶν ὀρφανῶν προστασίας, τῆς τῶν χηρῶν συμμαχίας...» καὶ ὁ Γρηγόριος «πᾶσαν τὴν οὐσίαν καθιέρωσε τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ κατὰ Ναζιανζὸν εἰς τὴν τῶν πτωχῶν διακονίαν» καὶ ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως εἶχεν ὀργανώσει εὐρύτατα τὴν εὐποιίαν, καὶ ὅπως λέγει κατὰ τὴν ἀναχώρησιν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν «συντακτικῆριον» λόγον του, «χαίρετε ὀρφανῶν συστήματα· χαίρετε οἴκοι φιλόξενοι καὶ φιλόχρηστοι» καὶ παραγγέλλει τὸν ἕρνανον τῆς χρηστότητος «εἴτε διὰ χηρείαν χηρίζοιεν ταύτην, εἴτε δι' ὀρφανίαν...». Ἀκόμη ὅμως περισσότερο, ὁ Χρυσόστομος ἐζήτησε νὰ διατίθενται ὑπὲρ τῶν ἐνδεῶν ὡς τακτικὸν ἐλάχιστον εἰσφορᾶς τὸ 1)10 τῶν τακτικῶν εἰσοδημάτων ὄλων. «Ταῦτα δὲ οὐ νομοθετῶν οὐδὲ κωλύων τὸ πλέον λέγω, ἀλλ' ἀξίων μὴ ἔλαττον τῆς δεκάτης μοίρας καταθεῖναι». Ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὅτι 3.000 χῆραι, ὄρφανὰ καὶ ἄπορα κορίτσια εἶχον περιθαλψιν μονίμως ἀπὸ τὸ Ταμεῖον τῆς Ἐκκλησίας, ἐκτὸς τῶν ἐκτάκτων βοήθημάτων εἰς ἀσθενεῖς καὶ φυλακισμένους.

Ἡ βαθμιαία συγκέντρωσις τακτικῶν προσόδων εἰς τὰ Ταμεῖα τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ἡ διάθεσις των ὑπὲρ τῶν ἀπόρων, τῶν ἀσθενῶν, τῶν αἰχμαλώτων, τῶν δούλων, τῶν ξένων, τῶν ἀνέργων κ.λπ., πού εἶναι σαφῆς ἐκδήλωσις τοῦ συνδέσμου τῆς ἀγάπης μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν καὶ μέθοδος

(13) Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμός. τ. Β., I, 1948, σελ. 66 ἐπ.

(14) Πρῶτην φοράν δημιουργοῦνται τὸν τέταρτον αἰῶνα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν αἱ ἀνωτέρω λέξεις. Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, τ. Α. 1939, σελ. 29 ἐπ.

ἀντιμετωπίσεως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων διὰ τῆς χαρακτηριζομένης ὡς «*περιοσίας τῶν πτωχῶν*» περιοσίας τῆς ἐκκλησίας, δὲν μᾶς ὑπενθυμίζει τὴν δημιουργίαν ἑνὸς κεντρικοῦ φορέως κοινωνικῆς προνοίας καὶ μερίμνης, καὶ δὲν θὰ ἤμποροῦσε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἕνας πολὺ μακρυνὸς πρόγονος τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς ἀσφαλίσεως;

Ὁ Χρυσόστομος, τέλος, ἐπροχώρησε καὶ εἰς μίαν ριζοσπαστικὴν πρότασιν κατανομῆς τρόπον τινὰ τοῦ πλοῦτου εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, λέγων ὅτι οἱ ζάπλοιοι τῆς Ἀντιόχειας θὰ εἶναι τὸ $\frac{1}{10}$ τοῦ πληθυσμοῦ, οἱ ἄποροι τὸ ἄλλο $\frac{1}{10}$ καὶ τὰ ὑπόλοιπα $\frac{8}{10}$ ὁ μέσος ἀστικός πληθυσμὸς. Ἐὰν ἤθελαν οἱ πλοῦσοι καὶ οἱ μέσοι ἄστοι νὰ διαμοιράσωνται μεταξύ των τοὺς ἀπόρους, μόλις 50 ἢ 100 ἄνδρες θὰ εἶχον ἕνα καὶ μόνον ἄπορον. Ὁνειροπολεῖ ὁ Χρυσόστομος καὶ τὴν λύσιν κοινοβίου τῶν ἀπόρων Χριστιανῶν τῆς Κων)πόλεως, τοὺς ὁποίους ὑπολογίζει εἰς 5 μυριάδας, νοσταλγῶν τὴν πρώτην χριστιανικὴν κοινωνίαν τῶν Ἱεροσολύμων.

*
* *

Πέραν τῶν ἐπὶ μέρους τούτων ἐκδηλώσεων, ἠσθάνοντο ἰδιαιτέρως τὴν ἀριστοτελικὴν ἔννοιαν τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος τῆς οἰκονομίας, τοῦ γενικοῦ συμφέροντος καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, θὰ ἔλεγον ἀκόμη καὶ τῆς δικαιότερας ἀναδιανομῆς τοῦ εἰσοδήματος. Τοῦτο ἐπιμαρτυρεῖ ὄχι μόνον ἡ εἰκὼν τοῦ ἑνὸς σώματος, οὐτινος κεφαλὴ εἶναι ὁ Χριστὸς καὶ μέλη τὰ ἐπὶ μέρους ἄτομα, ἀλλὰ κυρίως ἕν ἀπόσπασμα τῆς 10ης ὁμιλίας τοῦ Χρυσοστόμου εἰς τὴν πρὸς Κορινθίους πρώτην ἐπιστολὴν, ὅπου λέγει :

«*Ἡ τροφή τοῦ σώματος, ἡ κοινὴ διδομένη τοῖς μέλεσι, ἐὰν εἰς ἐν ἕλθῃ μέλος, κἀκείνου λοιπὸν ἀλλοτρία γίνεται. Ὅταν γὰρ μὴ δυνηθῆ πεφθῆναι, μηδὲ θρῆναι, ἀλλοτρία κἀκείνου γέγονε. Ἐὰν δὲ κοινὴ γένηται κἀκείνου καὶ πάντων ἐστὶν ἴδια. Ὅττω καὶ ἐπὶ τῶν χρημάτων, ἂν σὺ μόνον ἀπολαύσῃς καὶ σὺ ἀπώλεσας. Οὐχ ὄρεῖς ὅτι χεῖρες διακονοῦνται, καὶ στόμα λεαίνει καὶ γαστήρ δέχεται; Μὴ λέγει ἡ γαστήρ, ἐπειδὴ ἐδεξάμην, ὀφείλω τὸ πᾶν κατέχειν; Μὴ τοίνυν, μηδὲ ἐπὶ τῶν χρημάτων, τοῦτο σὺ λέγεις· τοῦ γὰρ δεχομένου τὸ μεταδίδοναι. Ὅσπερ οὖν κἀκὶ γαστρός, τὸ κατέχειν τὰ βρώματα καὶ μὴ διανέμειν· παντὶ γὰρ τῷ σώματι λυμαίνεται. Ὅττω κἀκὶ τῶν πλουτούντων τὸ κατέχειν ὅπερ ἔχουσι παρ' ἑαυτοῖς. Τοῦτο γὰρ καὶ ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ἄλλους ἀπόλλυσιν».*

Πόσον ἐκφραστικὴ εἶναι ἡ ἀνωτέρω μεταφορικὴ εἰκὼν τῆς ἀνάγκης τῆς καλῆς κυκλοφορίας τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος καὶ τῶν ἀνωμαλιῶν ποῦ γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἀκανόνιστον αὐτοῦ κατανομήν.

Τὴν ἔννοιαν τῆς ὀργανικῆς ἐνότητος μᾶς δίδει ἀκόμη καὶ ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα εἰκὼν περὶ τῶν ἐπαγγελμῶτων, ὡς συνδέσμων ἀγάπης.

*
* *

Ὁ κοινωνικὸς σπόρος, ὃν ἔρριψαν οἱ ἱεροὶ ἐκεῖνοι ἄνδρες, ἐγονιμοποιήθη καὶ ἡ ἐκκλησία ὑπῆρξεν εἰς ἕκ τῶν μεγαλυτέρων συντελεστῶν τῆς

κοινωνικής προόδου, ιδιαιτέρως δὲ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία μὲ τὴν σχολαστικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὸν Θωμᾶν Ἀκινάτων ἐπὶ κεφαλῆς⁽¹⁵⁾, καὶ ἔν τινι μέτρῳ καὶ ἡ τῶν Διαμαρτυρομένων. Ὅχι μόνον ἄτομα, ὡς ἐπίσκοποι, ἱεροκήρυκες, ὧν ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει εἰς τοὺς νεωτέρους ὁ γερμανὸς ἐπίσκοπος Μαγεντίας Ketteler, ἀλλὰ καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, τὸ Βατικανόν, ὑπῆρξαν κοινωνικοὶ μεταρρυθμισταί· ἀρκεῖ ν' ἀναφέρῃ τις τοὺς Πάπας Λέοντα 13ον καὶ Πῶν 11ον μὲ τὸς ἐγκυκλίους *rerum novarum*, τὴν *magna carta* τῆς χριστιανικῆς κοινωνικῆς ἐργασίας καὶ τὴν *quadragesimo anno* καὶ ὅλας τὰς προσπάθειας διὰ τὴν διεθνοποίησιν τῆς κοινωνικῆς πολιτικῆς, τὰς προσηγηθείσας τῆς Διεθνοῦς Ὀργανώσεως Ἐργασίας. Οὕτως ἔλαβον θέσιν ἐφ' ὧν τῶν φλεγόντων κοινωνικῶν προβλημάτων (δικαίου μισθοῦ, ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων κλπ.)⁽¹⁶⁾. Ἡ ἡμετέρα Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία παρέμεινε κυρίως ἐντὸς τοῦ καθαρῶς πνευματικοῦ της πεδίου μὲ μίαν ἀνάπτυξιν τῆς Φιλανθρωπίας. «Εἶναι δὲ καταπληκτικὴ εἰς τὸ Βυζάντιον, λέγει ὁ καθηγητὴς Α. Ἀνδρεάδης, ἡ ἐπίδρασις τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἰς τὰς ὑπὲρ εὐαγῶν οἴκων ὑπερόγκους δαπάνας τοῦ Κράτους καὶ τὰς ὑποχρεώσεις φιλανθρωπίας, ἐλεημοσύνης καὶ γενικώτερον κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης»⁽¹⁷⁾. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἀσκοῦσα μέχρι τινὸς καὶ εὐρυτάτην κοσμικὴν ἐξουσίαν, ἀντεμετώπισε κοινωνικὰ προβλήματα τὰ ὅποια εἶχον γεννηθῆ ἔκ τῆς ἀλματώδους βιομηχανοποιήσεως τῶν Εὐρωπ. Χωρῶν, προϋποθέσεις αἵτινες δὲν ὑπῆρξαν διὰ τὴν ἀνατολικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν, ἡ ὅποια ἀντιθέτως ἀνέπτυξεν ἀποστολὴν καὶ συμβολὴν μεγίστην εἰς τοὺς ἐθνικοὺς τῆς χώρας ἀγῶνας. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ὀρθόδοξος Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ἀντιλαμβάνεται τὴν κοινωνικὴν τῆς ἀποστολὴν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μίαν ποιμαντορικὴν τῆς ἐγκύκλιον τοῦ Αὐγούστου 1946 ὑπογεγραμμένην ὑπὸ 44 ἀρχιερέων τῆς καὶ εἰς τὴν ὅποιαν λέγει κ' ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀδιαφορεῖ διὰ τὰ κοινωνικὰ ζητήματα. Ὅλα τὰ μέτρα τὰ ὅποια δικαίωνουν τοὺς μόχθους τῶν ἐργαζομένων, προστατεύουν τὸ γῆρας ἢ τὴν ἀνικανότητα πρὸς τὴν ἐργασίαν, λόγῳ παθήσεως κατὰ τὴν ἄσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος, καὶ διευκολύνουν τὴν ἄνοδον τῶν τέκνων τοῦ λαοῦ εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κρατικῆς λειτουργίας καὶ κοινωνικῆς ἱεραρχίας, ὅλα τὰ τοιαῦτα μέτρα εὐλογοῦνται καὶ ἐπικροτοῦνται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας».

* *

Τὸ κοινωνικὸν πνεῦμα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, τῶν τριῶν λαμπρῶν φωστήρων, ἀκτινοβολεῖ ἀκόμη καὶ ἀποτελεῖ τὸν φωτεινὸν ὁδηγὸν μὲ τὸν ὅποιον ἡμποροῦμεν νὰ φθάσωμεν κάποτε εἰς τὴν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ μας προβλήματος, τῆς ὁποίας τὴν «συνταγὴν» μᾶς δίδει ὁ ἴδιος ὁ Χρυσόστομος.

«Ὡσπερ οἱ λέοντες, ὡσπερ αἱ παρδάλεις, ὡσπερ αἱ ἄρκτοι συγκλιόμε-

⁽¹⁵⁾ K r u s e, ἐνθ' ἄν. σελ. 19 ἐπ.

⁽¹⁶⁾ Γενικώτερον περὶ τοῦ προβλήματος τούτου πρβλ. J. M e s s n e r. Die soziale Frage der Gegenwart, 1934, σελ. 446 ἐπ., 459 ἐπ.

⁽¹⁷⁾ Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Δημ. Οἰκονομίας, 1918, σελ. 420, 568 ἐπ.